

УДК 821.51: 82.01

АМЕРДИНОВА М.М., ААЛИЕВА Н.К., БУЛЕКБАЕВ А.М.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
АМЕРДИНОВА М.М., ААЛИЕВА Н.К., БУЛЕКБАЕВ А.М.
КНУ имени Ж. Баласагына
AMERDINOVA M.M., AALIEVA N.K., BULEKBAEV A.M.
KNU named after J. Balasagyn

ЗАМАНБАП КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНДЕГИ ЧЫГЫШ-БАТЫШ ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАР ДИАЛОГУ

ДИАЛОГ ЦИВИЛИЗАЦИЙ ВОСТОК-ЗАПАД В СОВРЕМЕННОМ
КЫРГЫЗСКОМ ГОСУДАРСТВЕ

EAST-WEST DIALOGUE OF CIVILIZATIONS IN THE MODERN
KYRGYZ STATE

Кыскача мүнөздөмө: Макалада Кыргыз Республикасынын интеллигенциясынын чечүүсүн талап кылган заманбап кыргыз коомундагы Чыгыш-Батыш цивилизациялар диалогу анализге тартылган жана рухий дөөлөттөр үстөмдүк кылган Чыгыш цивилизациясы материалдуулуктун культу эш туткан Батыштан келген баалуулуктарга психологиялык да, социалдык да, экономикалык да жактан даяр эместиги белгиленген.

Аннотация: В статье анализируется цивилизационный диалог Восток-Запад в современном кыргызском обществе, который требует решения интеллигенции Кыргызской Республики и отмечается, что восточная цивилизация, в которой доминируют духовные состояния, не является психологически, социально и экономически готовой к ценностям Запада, практикующим культ материальности.

Abstract: The article analyzes the East-West civilizational dialogue in modern Kyrgyz society, which requires a decision by the intelligentsia of the Kyrgyz Republic and notes that Eastern civilization, which is dominated by spiritual states, is not psychologically, socially, and economically ready for the values of the West, which practices the cult of materiality.

Негизги сөздөр: социомаданий стандарттар; саясий өздүк окшоштук; трайбализм; инсандын керт башына сыйынуучулук; жанжаал; демократия; авторитаризм; тоталитаризм; маргинал; маргиналдуу инсан; манкурт; бүтпөс адам.

Ключевые слова: социокультурные стандарты; политическая самоидентификация; трайбализм; культ личности; конфликт; демократия; авторитаризм; тоталитаризм; маргинал; маргинальная личность; манкурт; незавершенный человек.

Keywords: social and cultural standards; political self-identification; tribalism; cult of person; conflictdemocracy; autoeroticism; totalitarism; marginal; marginal person; mankurt; social and cultural standards; political self-identification; tribalism; unfinished man.

Көптөн күткөн саясий эркиндикке ээ болуу менен Совет бийлигинин тоталдуу көзөмөлдүгүнөн кутулуу постсоветтик өлкөлөрдүн, алардын ичинде Кыргыз

Республикасынын интеллигенциясынын чечүүсүн талап кылган бир кыйла социалдык-экономикалык маселелердин пайда болушу менен коштолду. Жалпы жонунан мындай маселелер рухий дөөлөттөр менен коллективизм үстөмдүк кылган **Чыгыш цивилизациясынын** чегиндеги тарыхый өнүгүүсүндө капитализмди аттап, феодализмден социализмге секирик сымал өтүп кеткен **кыргыз элинин** материалдуулуктун культун эш туткан **Батыштан** экспорттолуп келген демократия, эркиндик, рынок мамилелери, индивидуализм ж.б. жаңы баалуулуктарга психологиялык да, социалдык да, экономикалык да жактан даяр эместиги менен байланышкан.

Модернизациялоонун бүгүнкү күндөгү теориясы элдерди жалпы дүйнөнүн өнүгүндө өнүктүрүп, салттуу коомдун структураларын базар (рынок) экономикасына ээ заманбап, индустриалдык коомго өткөрүүнү ниет кылууда. XX кылымдын 60-жылдарында Батыш социологиясында “индустриалдык коом” [1; 2; 3; 4] деп аталган теория өнүктүрүлө баштаган. Учурдагы индустриалдык коом үчүн илим менен билим берүү эң алдыңкы орунда турган өзгөчө мүнөздөгү социалдык структуралар мүнөздүү. 70-жылдарда индустриалдык коомдун уландысы катары “постиндустриалдык коом” теориясы пайда болгон. Постиндустриализм “информациялык коом”, “электрондук коом”, “компьютердик коом”, ж.б. деп аталган “жаңы” коомдор менен цивилизациялардын бүтүндөй бир гаммасынан турат.

Жогоруда аталган «жаңы коомдор» технологиялык төңкөрүштөр коомдун өндүрүш күчүндөгү гана эмес, адамдардын жашоо-тиричилигиндеги да терең өзгөрүүлөргө алып келет деп баса белгилешет. Демек, бул жоболорго ылайык ар кандай маданийдоорлор катар жашаган тарыхтын диахрондук мезгили аяктап, кийинки миң жылдыкта баардык этностор бирдиктүү социомаданий биримдикке биригээр учур келди. Бирок, кылымдар карыткан көөнөрбөс руханий мураска негизделген карт маданиятка ээ кыргыз коому мындай өзгөрүүлөргө даярбы? – деген мыйзам ченемдүү суроо туулат.

Цивилизациялык айырмачылыктар «**Чыгыш**» жана «**Батыш**» терминдери менен туюнтулушат. **Батышка** рационализм, христиандык салттар, агартуучулук же илим, демократия, коллективдүү баалуулуктарга караганда жеке керт баштын баалуулуктарына артыкчалуулук берүү мүнөздүү. Тескерисинче, **Чыгыштын баалуулуктары** катары мистерияны, интуитивизмди, буддисттик же исламдык салттарды, традиционализмди, жекеге караганда коллективдүүлүктү жогору коюуну, эркисиздикти теңдик катары баалаган мамлекеттин өзгөчө тибин атоого болот.

Сөз болгондой, Чыгыш менен Батышты конкреттүү мамлекеттерге чие байлап коюуга болбойт. Өз өнүгүүсүнүн жүрүшүндө **маданият** Чыгыштын да, Батыштын да элементтерин өзүнө сиңирип алуу жөндөмүнө ээ болгондуктан, «Чыгыш» менен «Батыш» карандай эле географиялык түшүнүк болуп саналышпайт.

Кыргызстандын реалийлеринен аталган эки цивилизациянын өзөктүү тамырларын оңой эле табууга болот. Бул элементтер катарлаш жашашса да, биримдиктүү эмес. Айтсак, биз салттуу жаңы жыл (31-декабрда, жаңы стиль боюнча), эски жаңы жыл (13-январда, эски стиль боюнча) сыяктуу 2 жаңы жылды (ал эми Кыргызстанда Ноорузду кошкондо 3 жаңы жылды) майрамдайбыз. Биз **Батышка** таандык григориандык календарды да, **Чыгышка** таандык календарды да пайдаланабыз; **Батышка** таандык заманбап медицинаны да, **Чыгышка** таандык йога, хатка-йога, у-шу ж.б.у.с. кытайлык, тибеттик ж.б. медицинаны да колдонобуз. Ушундай айырмачылыктарда көп сандаган жаңжалдардын булактары бугуп жатат. П.Я. Чаадаевдин сөзү менен айтканда, «бир

чыканагы менен Кытайга, экинчиси менен Германияга таянып жаткан» Россиянын ортомчул абалы орус мамлекети менен орус тилдүү ишмерлердин маданий диалог проблемасын чечүү ишине өзгөчө катышуусун тарап кылат.

Рухий дөөлөттөр менен нарк-насил үстөмдүк кылган **Чыгышта** жаратылыш касиеттүү жай (храм), ал эми адам анын бир бөлүгү катары кабыл алынып, табигый процесстерге кийлигишпөө (Байыркы Кытайдагы у вэй принциби), ага аяр мамиле кылуу, жандыктардын убалына калбоо (индустардын ахимса, Асан-Кайгыгынын боор оору, жан тартуу принциби), жаратылыштын улуулугун, сулуулугун, аруулугун, керемет күчтөрүн даңктоо (заманачы акындардын чыгармачылыгы) өзгөчө бааланган. Жаратылыш Кудайдан да жогору коюлуп (байыркылардын Мүйүздүү Бугу-Энеге сыйынган тотемизми, анимизми, магиясы, даосизм окуусу, демократ акындар), анын каарына калуу адам үчүн кейиштүү аяктаары, ошондуктан табият менен таттуу мамиледе болуу (кыргыз элинин «Кожожаш» эпосу, «Карагул-ботом» кошогу» ж.б.), курмандыкка чалынуучу жаныбардан кечирим суроо чакырыктары кеңири практикаланган.

Чыгыш цивилизациясы, анын ичинде кыргыздар рухий маданиятка өзгөчө ынтаа коюп, ыйманы, бир кыйла кылымдарды карыткан каада-салты, коллективдүүлүгү («эл эмне дейт?» принциби), тоталитаризми, же авторитаризми, эртеңки күн менен түбөлүктүүлүктү ойлоп жашоо, ыкшоолугу, түнттүгү, табышмактуулугу, логикага, же акылга сыйбаган иррационалдуулугу менен бөтөнчөлөнөт. Чыгыштан Батышты карай жортуул жасап, дүйнөлүк маданиятка өчпөс из калтырган Чыңгызхандын «мураскорлору» болуп саналган орустар менен кыргыздар европалыктардын карандай акыл-эске сугарылган менталитетине эмес, азиялыктарга таандык алпейим мүнөзгө ээ.

СССР кулагандан кийин мурдагы совет элине илимий адабиятта «кока-колонизация» (кока-кола жана колонизация деген сөздөрдөн алынган) деп аталган процессти, же Батыштын (басымдүү түрдө Американын) жат, чоочун маданиятын башка этносторго таңуулоо тенденциясы күч алууда. Демек, бул процесс Чыгыштын рухий маданиятын, бай нарк-насилин акырындык менен сыртка сүрүп чыгарып, аларга өздөрүнүн акча менен жеке керт баштын кызыкчылыгына негизделген «одоно» маданиятын сунуш кылат. Жөнөкөйлөштүрүп, каймана түрдө айтканда, кыргыздын адамды тамшандырган, ден соолукка пайдалуу кымызын, максымын, бешбармагын, палоосун химияга нык сугарылган, формасы (кооз бутылка, этикатка ж.б.) болгон менен мазмуну жок «Кока-кола», «Фанта», ар кандай сорттогу пиво, алкогольдук ичимдиктер, тез даяр боло калчу кургак тамактар ж.б. акырындык менен сүргүлөй баштады. Бизге өз дөөлөттөрүн таңууланган Батыш тарабынан этникалык маданияттын мындай басмырланышын Ч. Айтматовдун «манкурт» [5, 47-б.] деген таамай түшүнүгү менен туюнтуу менен мындай механикалык гибридизация (аргындаштыруу) сөзсүз түрдө цивилизациялардын кагылышын [6, с.155-196; 7, с.33], социалдык жаңжалды (конфликтти), же иренжигендикти пайда кылбай койбойт деген пикирдебиз.

Айтматовдун көз карашында Батыш маданиятын сокур кабыл алуу кыргыздарды **маргинал** гана эмес, **манкурт** болууга да алып келет. Илимий адабиятта «манкурт – ата мекендик маданиятта кеңири таралган термин; тарыхый эс-тутумун, адеп-ахлактык, руханий баалуулуктары менен багыттарын, о.э. өз эли менен болгон байланышын жоготкон адам. Термин Ч. Айтматовдун «Кылым карытаар бир күн» романында киргизилген» [8, с.287], – деген аныктама кездешет.

«Манкурт» түшүнүгүнө синоним катары илимий адабиятта тигил же бул денгээлде пайдаланылып жүргөн «зомби» түшүнүгүн атоого болот. «Зомби» түшүнүгү төмөнкүдөй эки мааниге ээ: 1) африкалык элдердин ишениминде **зомби** (конго тилинде zumbi – фетиш) – өзүнүн арбагын чакырган тирүү адамдын эркин аткаруу үчүн «тиги дүйнөдөн» келген өлгөн киши; 2) америкалык маданиятта **зомби** деп унчукпастыгы, өтө эле жооштугу, кой ооз албаган момундугу, элпектиги менен айырмаланган, о.э. башканын эрки менен болуп, ага каршылык көрсөтө албаган адам түшүнүлөт [8, с.157].

Зомби тууралуу Ч. Айтматов мындай деп жазат: «адамдын эң ыйык байлыгы – эс-акылынан айрып, кулагы кесик кулга айландыруунун дагы бир түрү зомби деп атала тургандыгы өзүңүзгө маалым. Манкурттуктан бир эли кем түшпөй турган «кылым кылмышы» атанган бул зулумдук аракет алгач Африка урууларында дүйнөгө келкен дешет. Ар кандай аңызга айланган окуяларга ишенчү болсок, төбө чачың тик турат. Адамды өлтүрүп, тирилтүү технологиясынын жашыруун сырлары да оңойго турбайт чыгаар ким билсин? [9, с.157] «Манкурттук менен зомбичилик – садизмден өсүп чыккан эки уулуу бутак сыяктуу. Аты бөлөк болгону менен, заты бир» [9, с.159].

Байыркы мезгилдерден бери Борбордук Азиянын тарыхында Теңир-Тоону мекендеген кыргыздар татыктуу орунду ээлеп келе жаткандыгын жазма булактар менен этнографиялык изилдөөлөр күбөлөп келет. **Кыргыздар** коңшу элдер менен активдүү алакада болуп, алардын маданиятын өзүнүкүнө жуурулуштургандыгына карабастан, эч бир элге окшобогон **уникалдуу этникалык аң-сезимге, иденттүүлүккө, кулк-мүнөзгө, менталдуулукка, маданиятка, көчмөндөргө мүнөздүү кайталангыс архетипке, баалуулук системасына, чарба жүргүзүү ыкмаларына** ээ.

Башка этникалык топтордон маңыздуу өзгөчөлөнгөн белгилери аркылуу гана этникалык топ өздүк улуттук аң-сезим менен этномаданиятка ээ боло алышат. Ошентип, бөтөнчөлөнүү, же дифференциация **1) тил; 2) элдик билимдер; 3) элдик искусство; 4) материалдык маданият (улуттук кийим-кече, турак-жай, идиш-аяк, тамак-аш ж.б.); 5) улуттук каада-салттар менен ырым-жырымдар; 6) элдин этикасы; 7) элдик философия жана тарбиялоонун салттык системасы; 7) элдик медицина** [10, с.52] ж.б. маданий генофонддун белгилери аркылуу «биз» менен «чоочундун» ортосундагы айырмачылыкты аныктоого көмөк берет.

Колдонулган адабияттар

1. Антология русской классической социологии. – Москва, 1995; Буржуазная философия XX в. – Москва, 1974.
2. Буржуазная философия кануна и начала империализма/Под ред. А.С. Богомолова, И.С. Нарского и др. – Москва, 1988.
3. История современной зарубежной философии. – СПб., 1997.
4. Краткий словарь по социологии. – Москва, 2019.
5. Айтматов Ч. Кылым карыгтаар бир күн//Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 4-том. – Бишкек, 2008. 47-б.
6. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. – Москва, 1996, с.155-196.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис, 1994, №1, с.33.
8. Хоруженко К.М. Культурология: Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997, с.287.

9. Айтматов Ч. Аскада калган аңчынын ыйы // Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 7-том, 157-б.
Молдобаев К. Этносоциальная память, идентичность и глобализация. – Бишкек, 2005, с.52.